ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. XXXV, 1 SECTIO G 1988

Instytut Historii i Teorii Państwa i Prawa UMCS
Zakład Prawa Rzymskiego

Marek KURYŁOWICZ

Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych

Римское законодательство по уголовным делам

Die römische Gesetzgebung in Strafsachen

1

Juryści rzymscy poświęcali prawu karnemu znacznie mniej uwagi niż prawu prywatnemu. Nie tworzyło ono zresztą wyodrębnionego działu ani systemu, nie było też osobnego dlań określenia.[1] Przyczynił się do tego przede wszystkim autorytatywny charakter rzymskiej władzy państwowej. Jej politycznym i społecznym celom służyło między innymi właśnie sądownictwo karne. Dla swobodnej działalności jurysprudencji zostawało niewiele miejsca. W tej sytuacji zainteresowanie rzymskim prawem (i procesem) karnym rodzi w pierwszym rzędzie pytanie o ich prawne podstawy i normatywny kształt. Odpowiedź na nie wymaga obszerniejszego studium — obecnie przedstawimy jedynie kilka refleksji na ten temat.[2]

Państwo rzymskie było oczywiście zainteresowane w ściganiu i karaniu przestępstw. Na podstawie tekstów prawa rzymskiego sformuło-

---

[1] Por. m. in.: C. Gioffredi: *I principi del diritto penale romano*, Torino 1970, s. 26; T. Mommsen: *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899 (Nachdruck Graz 1955), s. 15; 190; F. Schulz: *Prinzipien des römischen Rechts*, München 1934, s. 21; A. Wiliński: *Das römische Recht*, Leipzig 1966, s. 89.

[2] Zainteresowanie rzymskim prawem karnym ostatnio znacznie w nauce prawa rzymskiego wzrosło. Wcześniej już podejmował tę problematykę prof. Adam Wilińki, co uzasadnia zajęcie się tą dziedziną w niniejszym okolicznościowym referacie, przygotowanym na sesję poświęconą pamięci twórców lubelskiego ośrodka historycznoprawnego. Por. artykuł wstępny w tymże tomie.

wana została nawet zasada: *Interest rei publicae, ne maleficia remaneant impunita* — W interesie państwa leży, by czyny bezprawne nie pozostawały bezkarne.[3] Nie było jednak w prawie rzymskim osobnego kodeksu karnego czy kodeksu postępowania karnego. Znane kodyfikacje, jak ustawa XII tablic, Kodeks Teodozjański czy kodyfikacja justyniańska, obejmowały głównie prawo prywatne, karnemu poświęcając znacznie mniej miejsca. Tak na przykład spośród 50 ksiąg *Digestów* justyniańskich prawo karne zawarte jest w księdze 47 (częściowo) oraz w księdze 48; podobnie w Kodeksie Teodozjańskim (księga 9) oraz w Kodeksie Justyniańskim (również księga 9). Nie zawierają prawa karnego *Instytucje* Gaiusa, a w justyniańskich zamieszczony został tylko podręcznikowy przegląd ustaw karnych.[4]

Cechą charakterystyczną prawa karnego, ujętego w wymienionych zbiorach prawa i kodeksach, jest to, że bazują one na poszczególnych ustawach karnych, ułożonych w tytuły stanowiące komentarze do nich (*Ad legem*...). Również dzieła prawników klasycznych: Volusiusa Maecianusa (*De iudiciis publicis*) oraz Ulpiana (księga VII i VIII *De officio proconsulis*) ułożone były według poszczególnych ustaw karnych. Od wyliczenia ustaw zaczyna też Macer pracę poświęconą sądownictwu karnemu:

D. 48, 1, 1 (*Macer libro primo de publicis iudiciis*): *Non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur. et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, ut Julia maiestatis, Julia de adulteriis, Cornelia de sicariis et veneficis, Pompeia parricidii, Julia peculatus, Cornelia de testamentis, Julia de vi privata, Julia de vi publica, Julia ambitus, Julia repetundarum, Julia de annona.*

Podobnie poklasyczne *Sentencje* Paulusa zawierają materiał dotyczący prawa karnego, ułożony według poszczególnych ustaw z tego zakresu.[5] Wynika stąd zatem, że prawne podstawy sądownictwa karnego w Rzymie tworzyły ustawy (*leges*), zebrane później wraz z komentarzami w zbiorach (kodeksach) prawa. Jakie były to ustawy?

---

[3] Por. D. Liebs: *Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*, 4. ed. München 1986, s. 98. Powołuje się on na glosy do *C.* 9, 36, 2(1), 2 oraz do *D.* 39, 4, 9,5, a ponadto: *Ulp. D.* 5, 1, 18, 1; *Papin. D.* 46, 3, 95, 1; *Jul. D.* 9, 2, 51, 2.

[4] *Inst.* 4, 18, 12: „Wyłożyliśmy to o postępowaniach sądowych publicznych, abyście mogli się z nimi zetknąć w najogólniejszym zarysie i jakby w postaci wskazania. Pod innym względem dokładniejsze ich poznanie przyjdzie do was z Bożą pomocą z obszerniejszych ksiąg *Digestów* lub *Pandektów*." *Instytucje Justyniana*, przełożył C. Kunderewicz, Warszawa 1986, s. 280.

[5] Zestawienie ustaw oraz analizę systematyki według różnych źródeł przedstawia L. Fanizza: *Giuristi crimini leggi nel'eta' degli Antonini*, Napoli 1982, ss. 21—32. Por. też J. Tureček: *Trestni právo římské*, [w:] *Světové dějiny státu a práva ve starověku*, Praha 1963, ss. 462; 479—480.

2

Dla okresu republiki ustawodawstwo karne wykazuje typowe cechy ustawodawstwa rzymskiego.[6] Ustawy wydawane są okazjonalnie, głównie w doraźnych celach politycznych, często regulują pojedyncze sprawy i nie zawierają całościowego unormowania ani programowej regulacji prawnej. Stąd też w odniesieniu do poszczególnych przestępstw ustawy mnożą się, powtarzają i nie doprowadzają do pełnego unormowania odpowiedzialności za przestępstwa. Skąpe są też informacje źródłowe o poszczególnych ustawach. O wielu zapewne nie wiemy, o innych zachowały się drobne wzmianki.[7] Przykładem tych trudności są relacje Liwiusza i Tacyta o ustawodawstwie dotyczącym lichwy.[8] Według przekazów Liwiusza, pierwsze ustawowe uregulowanie tej kwestii, podjęte w interesie zadłużonych w owym czasie ogromnie obywateli, miało miejsce w latach siedemdziesiątych IV w. p.n.e.[9] W 10 lat później nowa ustawa, tzw. *lex Duilia Menenia de unciario fenore* (r. 357 p.n.e.), ograniczyła wysokość odsetek do 1/12 kapitału. Jak pisze dalej Liwiusz (7, 19), w wyniku tej ustawy lichwa zelżała. Być może, ta właśnie ustawa zawierała przepisy grożące karą pieniężną za przekroczenie dopuszczalnej stopy procentowej; mogło być to jednak i *plebiscitum De fenore semiunciario* z r. 347 p.n.e.[10], ponieważ wkrótce potem (r. 343 p.n.e.) pojawiła się pierwsza wzmianka o surowych wyrokach na lichwiarzy, wydanych przez zgromadzenia ludowe z oskarżenia edylów (*Liv.* 7, 28). Skuteczność tych i następnych ustaw była z biegiem czasu coraz mniejsza, skoro Liwiusz dla r. 193 p.n.e. formułuje następującą ocenę: „Tymczasem nagliła inna troska: obywateli gnębiła lichwa. Ograniczono, co prawda, lichwiarstwo wielu dotyczącymi go ustawami, mimo to znaleziono drogę do nadużyć. Przenoszono tytuły wierzycieli na sprzymierzeńców, których ustawy te nie dotyczyły. W ten sposób dłużników gniotła lichwa bez ograniczeń.

---

[6] Por. na ten temat ostatnio H. Honsell: *Das Gesetzesverständnis in der römischen Antike,* [w:] *Europäisches Rechtsdenken in Geschichte und Gegenwart,* Festschrift für H. Coing, Bd. 1, München 1982, ss. 129—148 (z dalszą literaturą).

[7] Por. J. Bleicken: *Lex publica, Gesetz und Recht in der römischen Republik,* Berlin 1975, s. 147.

[8] Por. postulaty M. Kasera: *Über Verbotsgesetze und verbotswidrige Geschäfte im römischen Recht,* Wien 1977, s. 35, uw. 8 oraz S. Di Salvo: *Lex Laetoria,* Camerino 1979, s. 136, uw. 89. O lichwie jako przestępstwie patrz. Mommsen: *op. cit.*, s. 850.

[9] *Lex Licinia Sextia de aere alieno* z r. 367 p.n.e. Por. *Liv.* 6, 31—32; 34—35; 39. M. Rotondi: *Leges publicae populi Romani,* Milano 1912 (Nachdruck Hildesheim 1962), s. 217.

[10] Rotondi: *op. cit.*, s. 224.

Postanowiono zatem znaleźć sposób na jej ukrócenie." [11] Wynikiem postanowień była *lex Sempronia de pecunia credita* (r. 193 p.n.e.). Na jej podstawie (a być może również na podstawie nowej *lex Junia de feneratione* z r. 192 p.n.e.) wydano, jak pisze Liwiusz (35, 41), wiele surowych wyroków sądowych na lichwiarzy.

Historia ustaw przeciw lichwie nie kończy się jednak na tym i w latach 118—47 p.n.e. pojawia się dalszych 9 ustaw, dotyczących kredytów i odsetek, zawierających prawdopodobnie również postanowienia karne; bliżej nic o nich nie wiadomo. Ostatnie uregulowanie pochodzi od Juliusza Cezara, na którego wniosek uchwalono ustawę (*lex Julia de pecuniis mutuis* z r. 49 p.n.e.), wprowadzającą, być może, postępowanie karne (*quaestio*) w sprawach lichwy.[12] Ostatecznie Tacyt tak rekapituluje tę historię działań przeciwko lichwie: „Istotnie, lichwiarstwo było zastarzałym złem miasta i najczęstszą przyczyną buntów i rozterek, wskutek czego przy dawnych także i mniej zepsutych obyczajach w szranki je ujmowano. Wszak naprzód w ustawie dwunastu tablic ustanowiono, że nikt więcej ponad jeden procent pobierać nie śmie, podczas gdy przedtem bogacze dowolnie postępowali; później na mocy trybuńskiego wniosku procent zniżono do połowy, wreszcie pobierać procenty całkiem zakazano. Także licznymi uchwałami ludu starano się zapobiec oszustwom, które, tylekroć gnębione, dzięki zdumiewającym sztuczkom znowu się pojawiały." [13]

Przedstawiona jako przykład historia lichwy pozwala na sformułowanie kilku spostrzeżeń, dotyczących ogólniej ustawodawstwa, również karnego, okresu republiki. Po pierwsze, widoczna jest mnogość ustaw, przy których pomocy usiłuje się ująć w prawne karby społeczne niekorzystne zjawisko (tu: lichwę). Po drugie, ujawnia się brak programowego działania, okazjonalność ustaw, a w rezultacie ich mała skuteczność. Wynika ona też ze słabego poziomu technicznego legislacji (luki, brak precyzji, niejednoznaczność). Ponadto ustawy regulują zwykle łącznie kwestie prywatnoprawne i zakazy obwarowane jakimiś sankcjami. Zdarzają się też *leges imperfectae*. Mieszanie materii prywatnoprawnych z karnymi (w tym także procesowymi) jest dla rzymskiego ustawodawstwa okresu republiki dość charakterystyczne.[14] W sumie rysuje się dość wyraźny obraz zarówno samych ustaw, jak i trudności badawczych w tym zakresie.

---

[11] *Liv.* 35, 7. Tytus Liwiusz: *Dzieje Rzymu od założenia miasta*, ks. XXXV -XL, przełożył M. Brożek, Wrocław—Warszawa 1981, s. 15.

[12] Mommsen: *op. cit.*, s. 850. Według niego lichwa straciła wkrótce charakter przestępstwa ściganego publicznie.

[13] *Tac., Ann.* 6, 16. Tacyt: *Dzieła*, przełożył S. Hammer, t. 1, Warszawa 1957.

[14] Bleicken: *op. cit.*, s. 152 z przykładami dotyczącymi ustaw przeciwko nadużyciom wyborczym (*ambitus*).

3

Z pierwszym kompleksowym uregulowaniem spraw karnych mamy do czynienia za panowania dyktatora Korneliusza Sulli, który w latach 82—79 p.n.e. wydał szereg ustaw (tzw. *leges Corneliae*), w tym również ustaw karnych, tworzących pewną całość.[15] Ustawy te służyły jako podstawa działania *quaestiones perpetuae* — stałych trybunałów do osądzania poszczególnych rodzajów przestępstw.[16] Ponowne i w miarę gruntowne unormowanie prawa karnego nastąpiło dzieki ustawom cesarza Augusta (tzw. *leges Juliae*). Te dwa kompleksy ustawodawcze: *leges Corneliae i leges Juliae* tworzą w sumie trzon rzymskiego ustawodawstwa karnego końca republiki oraz pryncypatu. Uzupełniają je pojedyncze ustawy z okresu republiki oraz uchwały senatu.[17]

Obok ustawowych podstaw sądownictwa karnego w postaci *quaestiones perpetuae* staje się w okresie ich funkcjonowania wyraźne procesowe podejście do przestępstw. *Quaestio (iudicium publicum)* oznacza bowiem postępowanie karne przed powołanym trybunałem w sprawie określonej ustawą, która dane postępowanie wprowadziła. W tej sytuacji nie da się przeprowadzić rozgraniczenia między ustawami o przestępstwach (*crimina*) a ustawami procesowymi, ponieważ ustawy stanowiące podstawę do ścigania określonych nimi przestępstw traktują jednocześnie o postępowaniu w tym zakresie. Rzymskie prawo karne rozwija się więc, zwłaszcza od czasów Sulli, poprzez ustawy o charakterze procesowym.[18] Pewne ujednolicenia proceduralne dla *quaestiones* wprowadziła *lex Julia iudiciorum publicorum* (r. 17 p.n.e.).

Na podstawie wymienionych już źródeł (wyżej 1) można teraz zesta-

---

[15] Mommsen: *op. cit.*, s. 190. Wykaz ustaw m. in. u W. Kunkela: *Quaestio*, [w:]*Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1974, ss. 56—65. Por. też B. Santalucia: *Le quaestiones perpetuae*, [w:] *Lineamenti di storia del diritto romano*, Milano 1979, ss. 309—315.

[16] *O quaestiones perpetuae* oraz *iudicia publica* por. literaturę cyt. w przypisie 15, a ponadto: W. Kunkel: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*, München 1862, s. 51 i n.; A. H. M. Jones: *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford 1972, ss. 45—85.

[17] Szczególnie intensywna była działalność senatu w tym zakresie w I w. n.e. Por. R. Bauman: *The „Leges iudiciorum publicorum" and their Interpretation in the Republic, Principate and Later Empire*, [w:] *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin 1982, Bd. II, 13, s. 106 i n; Faniza: *op. cit.*, s. 99 uw. 228.

[18] Bleicken: *op. cit.*, s. 14,; Gioffredi: *op. cit.*, s. 18; Mommsen: *op. cit.*, s. 57; Schulz: *op. cit.*, s. 5.

wić ustawy tworzące podstawy rzymskiego prawa (i procesu) karnego. Poniższy układ odzwierciedla systematykę (tytuły) księgi 48 *Digestów.*[19]

1. *Lex Julia maiestatis* z r. 8 p.n.e. — ustawa o obrazie majestatu, „która moc swą rozciąga na tych, co knują coś przeciwko cesarzowi lub państwu" (*Inst.* 4, 18, 3). Zastąpiła ona poprzednią *lex Cornelia de maiestate* (r. 81 p.n.e.) oraz prawdopodobnie ustawę Cezara (*lex Julia de maiestate*) z r. 46 p.n.e.

2. *Lex Julia de adulteriis coërcendis* z r. 18 p.n.e. — ustawa o karaniu cudzołóstw, które stały się przestępstwem ściganym publicznie właśnie od tej ustawy Augusta.

3. *Lex Julia de vi privata* z r. 17 p.n.e. — ustawa o przemocy prywatnej oraz łącząca się z nią:

4. *Lex Julia de vi publica* — o przemocy publicznej. Osobno ujęte w tytułach *D.* 48, 6 i 7 oraz przez Macera w *D.* 48, 1, 1. Łącznie — jako *lex Julia de vi publica seu privata* — traktują o nich *C. Th.* 9, 10; *C.* 9, 12 oraz *Inst.* 4, 18, 8.

5. *Lex Cornelia de sicariis et veneficis* z 81 r. p.n.e. — ustawa o skrytobójcach i trucicielach. Pełna nazwa występuje w *D.* 48, 8 oraz u Macera w *D.* 48, 1, 1. Kodeks Teodozjański i Kodeks Justyniański zawierają tytuły *Ad legem Corneliam de sicariis* (*C. Th.* 9, 14; *C.* 9, 16). Skierowana była przeciwko mordercom, bandytom, skrytobójcom, trucicielom, podpalaczom i tym podobnym „terrorystom".[20]

6. *Lex Pompeia de parricidiis* z r. 55 p.n.e. — ustawa o zabójstwie krewnych (o ojcobójstwie). Uzupełniała ustawy Sulli i Augusta.

7. *Lex Cornelia de falsis* z r. 81 p.n.e. — ustawa o fałszerstwach. Zwana także ustawą testamentową — *lex Cornelia de testamentis* (tak Macer *D.* 48, 1, 1); *Lex Cornelia testamentaria* (*PS* 5, 25, 1). Zakres jej był szeroki i obejmował właściwie wszelkiego rodzaju fałszerstwa testamentów, dokumentów, pieczęci i monet oraz posługiwanie się nimi.

8. *Lex Julia repetundarum* z r. 59 p.n.e. — ustawa Juliusza Cezara o zdzierstwach (nadużyciach urzędniczych). Zastąpiła ustawę Sulli (*lex Cornelia de repetundis*). W ogóle znanych jest 6 ustaw z tego zakresu.[21]

---

[19] Co do systematyki Kodeksu Justyniańskiego patrz Bauman: *op. cit.*, ss. 218–233 (także *C. Th.*); W. Wołodkiewicz: *Prawo karne i postępowanie w sprawach karnych*, [w:] *Prawo rzymskie, Słownik encyklopedyczny*, Warszawa 1986, s. 219 i n. Wszystkie źródła zestawia Fanizza: *op. cit.*, s. 26 i n.

[20] O ustawie tej pisał również A. Wiliński: *Zur Frage der Tötung von Sklaven in der lex Cornelia de sicariis et veneficis*, [w:] *Acta Conventus XI EIRENE*, Wrocław 1971, ss. 229—234. Ostatnio na ten temat patrz D. Nörr: *Causa mortis*, München 1986, ss. 86—120.

[21] Mommsen: *op. cit.*, s. 708 i n. Por. też zestawienie G. Longo: „*Lex*", [w:] *Novissimo Digesto Italiano*, vol. IX, Torina 1963, s. 794.

9. *Lex Julia de annona*, prawdopodobnie z r. 18 p.n.e. — ustawa o cenach zboża, skierowana przeciw praktykom spekulacyjnym.

10. *Lex Julia peculatus*, prawdopodobnie z r. 8 p.n.e. — ustawa o sprzeniewierzeniach (pieniędzy lub rzeczy publicznych). W *Digestach* objęta tytułem: *Ad legem Juliam peculatus et de sacrilegis et de residuis*. Pozostałe źródła wymieniają ją osobno, w szczególności w odróżnieniu od następnej ustawy:

11. *Lex Julia de residuis* — o przywłaszczeniu pieniędzy publicznych (z obrachunków).

12. *Lex Julia ambitus* z r. 18 p.n.e. — ustawa o przekupstwie wyborczym. Zamyka ona szereg 9 ustaw przeciwko nadużyciom i nieuczciwym metodom przy wyborach na urzędy.[22]

13. *Lex Fabia de plagiariis*, prawdopodobnie z r. 209 p.n.e. — ustawa o porywaczach wolnych ludzi. Data ustawy niepewna; w każdym razie najstarszą z wymienionych. Pomija ją Macer *D.* 48, 1, 1.

4

Z powyższego przeglądu wynika, że ostatecznie utrzymane zostały z okresu republiki 2 ustawy Sulli oraz 3 ustawy różnego pochodzenia (*lex Fabia, lex Pompeia, lex Julia repetundarum*). Pozostałe 6 ustaw to ustawy z czasów panowania cesarza Augusta. Według nich zbudowane są odpowiednie tytuły w poszczególnych częściach kodyfikacji justyniańskiej. Kompilatorzy posłużyli się więc poszczególnymi ustawami, chociaż najpóźniej z chwilą wejścia w życie kodyfikacji traciły one moc obowiązującą. Ponadto na treść poszczególnych tytułów składają się komentarze jurystów i ewentualnie cesarzy, odnoszące się do tych ustaw. Ich oryginalne teksty na ogół nie zachowały się i nie są nam znane. Jest wątpliwe, czy znane były prawnikom poklasycznym i justyniańskim. Mimo to kompilatorzy trzymają się ustaw i traktują je jako podstawę prawa karnego.

Przyczyn takiej sytuacji należy szukać w rzymskim przywiązaniu do tradycji, także prawnej. Od czasów republiki, a w każdym razie od panowania Sulli, podstawą sądownictwa karnego były ustawy. Dla każdego przestępstwa, a dokładniej dla każdego postępowania w sprawie o określone przestępstwo, istniała osobna ustawa. Rozwój rzymskiego prawa karnego, dla którego przełomowe znaczenie miały właśnie *quaestiones perpetuae*, związany był więc z ustawami. Dołączał się do tego w miarę kompleksowy charakter ustawodawstwa Sulli i Augusta. Ich ustawy podsumowały niejako doświadczenia poprzednich wieków, stąd też miały bardziej trwały charakter i znaczenie. Z biegiem czasu utrwaliły się też

[22] Mommsen: *op. cit.*, s. 865 i n.

w praktyce. *Quaestiones perpetuae* funkcjonowały wprawdzie najpóźniej do końca II w. n.e., ale typy przestępstw publicznych, określone ustawami wprowadzającymi poszczególne *quaestiones*, pozostały bez zasadniczych zmian. Stały się więc one niejako trwałym modelem, według i wokół którego kształtowało się prawo karne.[23] Model ten utrwalają prawnicy klasyczni, powielają go opracowania poklasyczne, zostaje wreszcie przejęty do kodyfikacji justyniańskiej. W przyjętej tamże systematyce (*D.* 48, 4—15; *C.* 9, 7—17; 9, 20—28; *Inst.* 4, 18 można zatem widzieć odzwierciedlenie tradycyjnego modelu rzymskiego prawa karnego, opartego na utrwalonych przez wieki w praktyce i nauce ustawach.

5

Łączność ustaw z sądownictwem karnym nie ograniczała się jednak do tradycji prawnej. Z wypowiedzi niektórych jurystów klasycznych wynika, że traktowali oni ustawy jako nieodzowną przesłankę dopuszczalności prowadzenia postępowania karnego z tytułu określonych, również ustawowo, przestępstw. Ma to miejsce nawet wówczas, gdy nie istnieją już w praktyce *quaestiones perpetuae*. Tak na przykład cytowany już Macer (początek III w. n.e.) stwierdza, że procesy w sprawach o przestępstwa publiczne (*iudicia publica*) mogą odbywać się wyłącznie na podstawie ustaw: *Non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt... rell.* Stwierdzenie to odnoszone jest przede wszystkim do pojęcia *iudicium publicum* jako postępowania opartego na ustawach (*leges iudiciorum publicorum*), w odróżnieniu np. od cesarskiego sądownictwa kryminalnego *extra ordinem*.[24] Tkwi w nim jednak również myśl o zależności postępowania karnego od ustaw. Potwierdza to inny fragment pracy Macera (*D.* 47, 15, 3, 3):

Si ideo quis accusetur, quod dicatur crimen iudicii publici destituisse, iudicium publicum non est, quia neque lege aliqua de hac re cautum est, neque per senatus consultum (...) *publica accusatio introducta est.*

Dopuszczalność oskarżania w publicznym procesie z powodu określonego przestępstwa musi więc mieć wyraźne podstawy w ustawie lub uchwale senatu. Podobnie u Papiniana:

D. 1, 21, 1 *pr. (Pap.* 1.1 *quaestionum): ... et ideo videtur errare magi-*

---

[23] F a n i z z a: *op. cit.*, ss. 19; 114—115; G. P u g l i e s e: *Linee generali dell'evoluzione del diritto penale publico durante il principato,* [w:] *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt,* Bd. II, 14, Berlin 1982, ss. 723; 731.

[24] Por. K u n k e l: *op. cit.*, [w:] *Kleine Schriften...*, s. 36; E. L e v y: *Die römische Kapitalstrafe,* [w:] *Gesammelte Schriften,* Köln 1963, Bd. 2, s. 368.

stratus, qui, cum publici iudicii habeant exercitionem lege vel senatus consulto delegatam, veluti legis Juliae de adulteriis et si quae sunt aliae similes, iurisdictionem suam mandant.

Również co do wymierzanych w postępowaniu kar za przestępstwa stwierdzają prawnicy ich zależność od ustaw.

D. 50, 16, 244 (*Labeo libro quarto pithanon a Paulo epitomatorum*): *PAULUS: ... quia poenae certae singolorum peccatorum sunt, multae contra, quia eius iudicis poetestas est, quantum dicat, nisi cum lege est constitutum, quantum dicat.*

D. 50, 16, 131, 1 (*Ulp.* 1, 3 *ad legem Juliam et Papiam*): *... poena non inrogatur, nisi quae quaque lege vel quo alio iure specialiter huic delicto imposita est.*

6

W świetle dotychczasowych uwag nasuwa się pytanie, czy można prawu rzymskiemu przypisać zasadę *nullum crimen (nulla poena) sine lege?* Odpowiedź nie może być jednoznaczna.[25] Wydaje się jednak, że można rozważyć kilka argumentów.

Z jednej strony na pewno nie są to sformułowania rzymskie.[26] Nie można też przyjąć, iż prawo rzymskie uznawało tego rodzaju stwierdzenia za zasady generalne, odnoszące się do całego prawa karnego. W szczególności dlatego, że w rozwoju historycznym występowały różne typy i formy sądownictwa karnego: od karno-administracyjnej władzy magistratur (tzw. *coërcitio*), poprzez *quaestiones perpetuae* i sądownictwo senatu do procesu kognicyjnego, opartego na władzy cesarskiej. Ponadto, jak już wspomniano, dla prawa rzymskiego charakterystyczne jest podejście procesowe: operuje się pojęciem dopuszczalności wszczęcia i prowadzenia postępowania karnego przeciwko określonej osobie, która dopuściła się czynu przestępnego, a nie samym pojęciem materialnego przestępstwa (*crimen*), wobec którego postępowanie miałoby jedynie charakter formalny. W tym ujęciu rozważana zasada musiałaby przyjąć postać: *nullum iudicium publicum sine lege.*

Z drugiej strony trzeba stwierdzić, że najbliższe takiej zasadzie było sądownictwo karne w okresie funkcjonowania *quaestiones perpetuae*, które opierały się dla każdego rodzaju przestępstw na określonej usta-

[25] Dominuje jednakże pogląd, że zasada ta była prawu rzymskiemu obca. Por. m.in. Honsell: *op. cit.*, s. 134; G. Härtel, E. Polay: *Römisches Recht und römische Rechtsgeschichte,* Weimar 1987, s. 180; Schulz: *op. cit.*, s. 118.

[26] Por. w tej kwestii T. Bojarski: *Typizacja przestępstw i zasada nullum crimen sine lege,* Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio G 1977, vol. XXIV, s. 147 uw. 9 (z dalszą literaturą); Liebs: *op. cit.*, s. 145.

wie.[27] Myśl taka nie była też obca prawnikom rzymskim, którzy dostrzegali i uznawali wyraźny związek przestępstwa, kary i postępowania karnego z określającymi je ustawami i innymi aktami prawnymi (zwłaszcza uchwałami senatu).[28]

W rezultacie można przyjąć, że prawo rzymskie zawiera elementy rozumowania, które doprowadziło później do sformułowania zasady *nullum crimen (nulla poena) sine lege*. Samo jednak myśli takiej do końca nie rozwija, a tym bardziej nie formułuje zasady.

РЕЗЮМЕ

В римских сборниках и юридических кодификациях уголовное право излагается по определенным уголовным законам (*Ad legem*..., ср. между иными *D*. 48, 4—15; *C*. 9; *Inst*. 4, 18; см. тоже Macer *D*. 48, 1, 1). Это были прежде всего *leges Corneliae* времен Корнелия Сулли и *leges Juliae* времен царствования императора Августа. Эти законы составляют ядро римского уголовного законодательства, а закрепленные на практике и в науке они становятся со временем моделью, вокруг которой образуется уголовное право и его систематика.

Но, это не значит, что римскому праву можно прямо приписать принцип: *nullum crimen sine lege*. Было оно все-таки близким к этой мысли в период функционирования *quaestiones perpetuae*; эта мысль не была чуждой тоже классическим юристам (Macer *D*. 47, 15, 3, 3; 48, 1, 1; Papinianus *D*. 1, 21, 1 *pr*.; Paulus *D*. 50, 16, 244; Ulpianus *D*. 50, 16, 131, 1). Изменения в римском праве и уголовном процессе во времена империи не позволили, однако, развить и закрепить ее.

ZUSAMMENFASSUNG

In römischen Gesetzsammlungen und Rechtskodifikationen ist das Strafrecht nach bestimmten Strafgesetzen geordnet (*Ad legem*...; vgl. u.a. *D*. 48, 4—15; *C*. 9; *Inst*. 4, 18; s. auch Macer D. 48, 1, 1). Es waren dies vor allem die *Leges Corneliae* aus der Zeit des Cornelius Sulla und die *Leges Juliae* aus der Regierungszeit des Kaisers Augustus. Sie bilden den Kern der römischen Strafgesetzgebung; in Praxis und Lehre fixiert, wurden sie im Laufe der Zeit zum Modell, nach dem sich das Strafrecht und seine Systematik ausbildeten.

Das bedeutet aber nicht, daß dem römischen Recht das Prinzip: *nullum crimen sine lege* direkt zugeschrieben werden kann. Doch stand es dieser Idee nahe, als die *quaestiones perpetuae* funktionierten; den klassischen Juristen war die Idee auch nicht fremd (Macer *D*. 47, 15, 3, 3; 48, 1, 1; Papinianus *D*. 1, 21, 1 *pr*.; Paulus *D*. 50, 16, 244; Ulpianus *D*. 50, 16, 131, 1). Die Umwandlungen im römischen Recht und Strafprozeß in der Kaiserzeit ließen es nicht zu, daß sich diese Idee entfalten und Wurzel fassen konnte.

---

[27] Ostatnio Pugliese (*op. cit*., s. 725 i n.) stwierdza, że w systemie *quaestiones perpetuae* stosowana była w istocie zasada wyrażona po wiekach w maksymie: *nullum crimen sine lege*.

[28] W tym sensie E. Levy: *Gesetz und Richter im kaiserlichen Strafrecht*, [w:] *Gesammelte Schriften*, Bd. 2, s. 458 i n.; Mommsen: *op. cit*., s. 191.